

ПЕТРЕЧКО Олег – доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри всесвітньої історії та спеціальних історичних дисциплін, Дрогобицький державний педагогічний університет імені Івана Франка (o.petrechko@ukr.net)

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5535-3730>

DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.42.154123>

ПОДАТКОВА ПОЛІТИКА РИМСЬКОГО УРЯДУ У ДОБУ ПРИНЦИПАТУ

Анотація. У статті розглянуто податкову політику римського уряду у період принципату. Зі встановленням системи принципату, поряд із державною скарбницею (*aerarium*) запроваджується власна скарбниця імператора (*fiscus*). Поступово прослідковується тенденція до збільшення надходжень фіску коштом ерарію. У 6 р. засновується військовий ерарій (*aerarium militare*), для поповнення якого було запроваджено п'ятивідсотковий податок на спадщину. Доведено, що встановлення принципату не змінило податків, окремі з них збільшуються і навіть запроваджуються нові. Проте система збору податків поліпшилась. З'ясовано, що місцеві податки не були уніфіковані, відрізнялися залежно від території та платників податку. Встановлення та скасування прямих чи непрямих податків зосереджується у руках імператорської адміністрації. Зроблено висновок, що податкова політика римського уряду була спрямована на заохочення громадян до діяльності, вигідної країні.

Ключові слова: принципат, податок, податкова політика, *aerarium*, *fiscus*, *aerarium militare*.

Постановка проблеми. Життєдіяльність будь-якого державного механізму неможливо уявити без системи оподаткування. Наявність постійного війська, розгалуженого адміністративного апарату, значні будівельні роботи – усе це вимагало величезних видатків, основним джерелом покриття яких були власне податки. Річард Дункан-Джонс підрахував, що у добу принципату держава видавала на армію три чверті усіх коштів [8, 45]. Оскільки майже усі ле-

гіони дислокувалися в імператорських провінціях, можна припустити, що зібрані там податки не покривали видатків на їх утримання. Ймовірно, дефіцит перекривався із особистих коштів імператора [3, 68–69]. Базовим податком у римській державі був «трибут» (*tributum*), який римляни сплачували до 168 р. до н. е. Згодом його стягували з мешканців провінцій. Цей податок існував у формі поземельного – *tributum soli*, та подушного *tributum capitis*. Подушний податок сплачували чоловіки, яким на момент проведення цензу виповнилося 14 та жінки у віці від 12 років. Цей податок сплачувався до досягнення 65-річного віку (Dig. 50.15.3pr.). Саме тягарем подушного податку, за Діоном Кассієм, обґрунтовувала бриттам Боудікка необхідність повстання проти римлян, яке сама й очолила (Dio Cass. 62b.3.3). Джерела з Єгипту засвідчують, що величина цього податку зростала протягом першого та другого століть: за Нерона потрібно було сплатити 16 драхм з особи, на початку правління Траяна – 17, невдовзі після приходу до влади Антоніна Пія – 20 драхм [4, 52].

Податки сплачувались натурою і грошима. Наприклад, жителі одного з міст Тінгітанської Мавританії (*Mauretania Tingitana*) сплачували податки «хлібом та грошима» (*sive in frumento seu in pecunia*) (AE 1948, 109), британці теж платили хлібом та грошима (Tac. Ag. 19.4), а от фізи – шкірами биків (Tac. Ann. 4.72). Не для усіх провінціалів розмір податку був однаковий. Зокрема, іудеї сплачували більше, ніж їхні сусіди. Як засвідчує Аппіан, подушний податок, накладений на усіх іудеїв через їхні постійні повстання, був важчий, ніж з усього їхнього майна (App. Syr. 8.50). Не завжди надходжень до державної скарбниці вистачало для покриття видатків. Август вказує, що, починаючи з 18 р. до н. е., у разі нестачі податкових надходжень, він видавав зі своїх складів та свого майна хліб та гроші, інколи ста тисячам, а інколи значно більшої кількості людей: «*cum deficerent vectigalia, tum centum milibus hominum tum pluribus multo frumentarios et nummarios tributus ex horreo et patrimonio meo edidi*» (RG 18).

Принципи нарахування податків та їх величина у різні історичні періоди у тій чи тій країні суттєво відрізнялися. Уже у полісах Стародавньої Греції та елліністичних монархіях було запроваджено ретельно вивірену систему оподаткування, яка передбачала жорсткий визиск для одних та привілеї для інших груп

населення. Проте найбільшої досконалості система оподаткування набуває у Стародавньому Римі, особливо у період імперії. Наприкінці Республіки, у час громадянських війн, збір податків вийшов з-під контролю держави. Усім учасникам конфлікту були потрібні великі кошти на утримання війська. Під час війни тріумвірів з Брутом та Кассієм одні грабували східні провінції, викликаючи ненависть населення (Plut. Brut. 30.2), інші вигадували нові податки в Сицилії (App. BC 5.13.129). Встановлення миру та припинення грабежів радісно сприймалося населенням Італії та провінцій. Перемога над Антонієм дала Октавіану контроль над усією імперією, забезпечивши верховенство права на усій території держави. Це допомогло уряду упорядкувати збір податків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що проблема податкової політики римського уряду розглядається здебільшого у контексті правління окремих імператорів чи при аналізі господарського розвитку окремих провінцій. При цьому дослідники римської економіки стикаються з обмеженістю джерельної бази щодо розвитку господарства римського світу: немає звітів уряду, офіційних даних про виробництво, торгівлю, професійний поділ населення, податкову політику тощо. Можна погодитися з думкою, що подробиці римських фінансів і сьогодні нез'ясовані [5, 88]. Все ж, на основі інколи прямих, а подекуди опосередкованих свідчень джерел, робляться певні узагальнення щодо господарського розвитку Римської імперії та податкової політики римського уряду. Зокрема, Роско Пулліам стверджує, що податкова система Риму спричинилася до того, що мужність римських громадян задихнулася у розкоші [14, 553]. Пітер Гарнсей та Річард Саллер вважають, що римська економіка була малорозвиненою, а імператори та чиновники мали обмежене емпіричне розуміння економічних явищ та роботи економіки [9, 21–43].

Метою статті є розглянути проблему податкової політики Римської держави у добу принципату.

Встановлення системи принципату створило принципово нову ситуацію у справі визначення пріоритетів зовнішньої та внутрішньої політики. Тепер за імператором залишається вирішальне слово щодо реагування на ті чи ті загрози з-поза меж імперії, він же приймає рішення запровадити новий чи відмінити уже наявний податок. Проте усунення сенату від контролю за дер-

жавними податками, як і за карбуванням монети, започаткував ще Юлій Цезар, який передав ці питання у відання своїм рабам: «*monetae publicisque vectigalibus peculiares servos praeposuit*» (Suet. Jul. 76). Однак Август, який, власне, й був творцем системи принципату, намагався приховати одноосібний характер своєї влади. Результатом його дій стала система, яка проіснувала протягом трьох століть і «для якої найкраще підходить визначення – “завуальована монархія” (*veiled monarchy*)» [1, 327]. Хоча реально контроль за збором податків перейшов до рук імператора, наступники Августа, здебільшого, зберігали видимість залучення сенату до прийняття рішень щодо широкого спектру питань. Зокрема, імператор Тіберій регулярно доповідав сенату щодо найдрібніших проблем, між тим і щодо податків (Suet. Tib. 30).

За республіки податки поповнювали державну скарбницю – ерарій (*aerarium*), що розташовувався у храмі Сатурна. Зі встановленням принципату, поряд із державною скарбницею (*aerarium*) запроваджується власна скарбниця імператора (*fiscus*). Напевно, *fiscus* завжди був власністю імператора, хоча є думка, що спершу він належав державі [10, 51]. У провінціях утворили місцеві *fisci*, куди надходили кошти на утримання війська, як це можна припустити зі свідчень Таціта (Tac. Hist. 4.74). Із фіску, окрім війська, фінансувалося утримання чиновників, організація видовищ, роздачі, будівництво. Частина податків сплачувалася до ерарію, частина – до фіску (Tac. Ann. 2.47). Кошти, якими міг розпоряджатися сенат, обмежувалися надходженнями від прямих податків тих провінцій, які перебували під його формальним контролем. Коли цих сум не вистачало, ерарій поповнювався коштами імператора. Податковий тиск на населення у сенатських провінціях був вищий, аніж в імператорських. Про це чітко говорить Тацит, повідомляючи обставини передачі в управління імператору Тіберію Ахайї та Македонії, які просили полегшити їм податковий тягар: «*Achiam ac Macedoniam onera deprecantis levare in praesens proconsulari imperio tradique Caesari placuit*» (Tac. Ann. 1.76). Пояснюється це більшими видатками на чисельнішу свиту правителів, різноманітні подарунки проконсулу, квестору та їх службовцям. Подарунки були неофіційні, але санкціоновані тривалою традицією [12, 211]. У сенатських провінціях імператори мали своїх прокураторів, які управляли там імператорським май-

ном, відповідали за збір непрямих податків і були джерелами інформації щодо реального стану справ на місцях. Службовці імператора виконували важливі обов'язки і в самій Італії. Вони захищали узбережжя Апеннінського півострова та пильнували за належним станом доріг, забезпечували Рим хлібом і водою.

За Августа завідування ерарієм було передано від квесторів спершу двом префектам, колишнім преторам (*praetorius*), яких обирав сенат. Згодом ці обов'язки поклалися на двох преторів (*praetores aerarii*), які призначалися за жеребом. Імператор Клавдій доручив завідування ерарієм квесторам, яких сам же й призначав. Імператор Нерон поклав ці обов'язки на префектів ерарія (*praefecti aerarii*) з числа колишніх преторів (Dio Cass. 53.25.5; 60.24.1; Suet. Cl. 24.2; Tac. Ann. 13.28–29).

Поступово прослідковується тенденція до збільшення надходжень фіску коштом ерарію. За правління імператора Клавдія відбувається концентрація фінансових надходжень у руках імператора. Податок на відпуск раба на волю у розмірі 1/20 від вартості звільненого раба (*vicesima libertatis*), що до того надходив до ерарію, поповнює фіск [7, 687]. Епіграфічний матеріал засвідчує посаду прокуратора відомства збору податку на звільнення рабів: «...*pr(ocurator) XX / lib(ertatis) Bithyniae Ponti...*» (AE 1962, +00062). У цьому відомстві був штат службовців, зокрема аркарії: «*Loc(us) sepulturae / familiae XX lib(ertorum) / reg(ionis) Transpad(anae) / Theopompus ark(arius)*» (ILS 1870); «*pub. XX lib. p. R. ark. p. H. c. (Publici vicesimae libertatis populi Romani arkarius provinciae Hispaniae citerioris)*» (ILS 1868).

Окрім того, прокуратори імператора збирали податок на спадщину (*vicesima hereditatum*) у розмірі 1/20, як ми це бачимо на прикладі Ахайї, що була сенатською провінцією: «*proc(uratoris) XX here(ditatum) / provinciae Achaiae*» (ILS 1546). П'ятивідсотковий податок на спадщину був запроваджений імператором Августом для поповнення військового ерарію (*aerarium militare*; *ταμειῶν στρατιωτικόν*), заснованого за його ініціативи у 6 р. н. е. (Dio Cass. 55.25.2; RG 17; Suet. Aug. 49). Згодом імператор Каракалла подвоїв розмір цього податку (Dio Cass. 78.9.4). Прокуратори збору податку на спадщину згадуються в епіграфічних джерелах: *T(ito) Aelio Aug(usti) lib(erto) / Agathopo proc(uratori) XX / heredit(atium) Sulpicia / Thallusa coniugi / bene merenti et /*

heredes / fecerunt (ILS 1547). Засвідчено також наявність певного штату службовців у відомстві зі стягування податку на спадщину, зокрема диспенсатора (*D(is) M(anibus) / T(ito) Flavio / Apollonio / a libellis f(isci) f(rumentarii) / Secundus / Caesaris / nostri ser(vus) / Crescentianus / disp(ensator) XX / hereditat(ium)*) (ILS 1542), табуларія (*D(is) M(anibus) M(arco) Ulpio Cadmo Aug(usti) lib(erto) / qui fuit princeps tabularius / in statione XX hereditatium...*) (ILS 1551), аркарія (*D(is) M(anibus) / Quintino / vernaе Aug(usti) / vilico et / arcario XX / her(editatium)*) (ILS 1557) і навіть слідчого – аудитора (*D(is) M(anibus) / T(ito) Flavio Aug(usti) l(iberto) / Ianuario / adiutori tabul(arii) / XX hereditatium...*) (ILS 1552). Чинovníк міг починати службу скромним збирачем податків і зробити добру кар'єру. Напис із Остії змальовує просування службовою драбиною Квінта Ацілія Фуска, який розпочинав власне так, пройшов через багато посад і дослужився до прокуратора анноні: «*Q(uinto) Acilio C(ai) fil(io) Pap(iria) / Fusco v(iro) e(gregio) / procurat(ori) annon(ae) / Augg(ustorum) [[n]n(ostrorum) [[p(atrono) c(oloniae)]] Ost(iensis) procur(atori) / operis theatr(i) Pompeian(i) / fisci advocat(o) codicill(ari) / stationis hereditat(ium) / et cohaerent(ium) sacerdot(i) / Laurent(ium) Lavinat(ium) / corpus me(n)sorum / frument(ariorum) adiutorum / et acceptorum Ost(iensium)...» (ILS 1431).*

Отже, імператори взяли ерарій під свій контроль, тільки формально радячись із сенатом щодо використання його коштів. Уже за Августа склалася практика, яка не залишала сумніву щодо першості імператора у питаннях державної скарбниці. Зі свідчень Светонія та Діона Кассія про тяжку хворобу Августа у 23 р. до н. е. зрозуміло, що саме в руках імператора була інформація щодо фінансового стану Імперії (*rationarium imperii*). Перелік військових сил та доходів, записаних у книзі (*ἐς βιβλίον ἐσγράψας*), він передав Пізону, колезі по консулату (Dio Cass. 53.30; Suet. Aug. 28). Сенатори змогли ознайомитися зі станом обох скарбниць лише після смерті Августа, коли у сенаті було оголошено його заповіт (Suet. Aug. 101). У написаному ним власноручно документі, окрім іншого, наведені відомості щодо державного майна, прямих чи непрямих податків (*tributa aut vectigalia*), обов'язкових виплат та роздач (Tac. Ann. 1.11). Отже, контроль за збором податків, як і за державною скарбницею, був у руках імператора, хоча теоретично сенат зберігав право контролю за ера-

рієм. Можна погодитися з тим, що уже з часу Клавдія імператорський контроль над ерарієм був практично абсолютним [15, 169]. Слова Плінія Молодшого до Траяна однозначно засвідчують, що принцепс розпоряджається як фіском, так і ерарієм: «*At fortasse non eadem severitate fiscum, qua aerarium, cohibes*» (Pli. Pan. 36). На час правління Септімія Севера ерарій був не більший за скарбницю міста Рима [11, 18–19].

Податки у Римській державі були прямі (*tributa*) та непрямі (*vectigalia*). Прямі податки збиралися правителем провінції та його службовцями, для збору непрямих залучалися так звані «публікани» (*publicani*), переважно римські вершники. За словами Таціта, непрямі податки та інші види державних доходів були у руках об'єднань римських вершників (*pecuniae vectigales, cetera publicorum fructuum societatibus equitum Romanorum agitabantur*) (Tac. Ann. 4.6). Представники вершницького стану активно займалися комерцією (Sen. Ep. 119.5) та лихварством, хоча стягування відсотків, очевидно, вважалося принизливим не лише для сенаторів, але і для вершників. Зокрема, імператор Август засудив (*notavit*) деяких з них за це (Suet. Aug. 39). Ця система не захищала від різноманітних зловживань. Встановлення принципату не зменшило податків, а для деяких груп населення вони навіть збільшилися. Проте система збору податків поліпшилася [3, 62; 6, 46]. Поступово функції публіканів переходять до імператорських чиновників та місцевих органів влади. Окрім податків, які поповнювали імперську скарбницю, були ще місцеві, збір яких належав до компетенції місцевої влади. На засланні, у Томах, Овідій був звільнений місцевою адміністрацією від сплати податків:

*«nec mihi credideris: extant decreta, quibus nos
laudat et immunes publica cera facit,
conveniens miseris et quamquam gloria non est,
proxima dant nobis oppida munus idem»*

(Ov. Pont. 4.9.101 – 104).

Луцій Вітеллій Старший, батько майбутнього імператора Вітеллія, якому у 35 р. було доручено імператором Тіберієм управління Сирією, після теплого прийому іудеями, звільнив мешканців Єрусалима від сплати податків за фрукти, що прода-

валися і купувалися у місті (Joseph. AJ 18.4.3). Існувала велика кількість місцевих податків. Єдиної системи місцевих податків не було [2, 193–194]. Отже, місцеві податки не були уніфіковані, відрізнялися залежно від території та платників.

Проблема оподаткування потребувала зваженої оцінки платоспроможності потенційних платників податків. Деякі території, які потрапляли під контроль римлян, були настільки бідними, що важко було говорити про вагомий надходження до державної скарбниці. За словами Страбона, видатки на військо, яке було б потрібне, щоб зібрати податок (*φόρος*) у Британії, будуть дорівнювати тому, що вдасться зібрати (Strab. 4.5.3). Щодо оподаткування підконтрольних територій у владних колах подекуди виникали гострі дискусії. Імператор Тіберій відкинув пропозицію намісників провінцій, які радили додатково обтяжити провінції податками: «Добрий пастух стриже овець, а не здирає з них шкіру» (*boni pastoris esse tondere pecus, non deglubere*) (Suet. Tib. 32). У 58 р. імператор Нерон мав намір скасувати усі непрямі податки (*cuncta vectigalia*). Проте сенаторам вдалося утримати його від цього нерозважного кроку. Вони переконали імператора в тому, що зниження доходів може призвести до розпаду імперії, адже після скасування непрямих податків (*portoria*) з'являться вимоги скасувати і прямі (*tributa*) (Tac. Ann. 13.50). Проблема податкових надходжень була досить гострою в окремі періоди історії Стародавнього Риму. Цілком можливо, що саме розширення податкової бази було в основі видання *Constitutio Antoniniana*. Діон Кассій говорить про бажання імператора розповсюдити на ширше коло людей ті податки, які сплачували римські громадяни. До речі, Каракалла ще й збільшив розмір цих податків. Якщо ж говорити про податок на спадщину, то Каракалла ще й відмінив пільги, які мали при спадкуванні майна близькі родичі (Dio Cass. 78.9.4–5). До цього пільги при спадкуванні мали родичі першого та другого ступеня спорідненості (Pli. Pap. 39). Зазначимо, що звільнення від оподаткування конкретної особи не поширювалося на її родичів і втрачало силу у разі смерті цієї особи (Dig. 50.15.3.1).

Отже, за принципату встановлення та скасування прямих чи непрямих податків зосереджується в імператорській адміністрації. Яскраво ілюструє це ситуація з податком з торгового обороту – *vectigal rerum venalium*, або *centesima rerum venalium*. Йо-

го запровадив Август для поповнення військового ерарію: «*aerarium militare cum vectigalibus novis constituit*» (Suet. Aug. 49). Імператор Тіберій спершу відмовився його відмінити, як того домагався народ, заявивши в едикті, що військова скарбниця не має інших джерел поповнення (Tac. Ann. 1.78). Проте у 17 р., після перетворення Каппадокії на провінцію, Тіберій заявив, що нові доходи дозволяють зменшити податок з торгового обороту вдвічі, – з одного до 0,5 відсотка (Tac. Ann. 2.42). Його наступник Калігула, за свідченням Светонія, звільнив від сплати цього податку Італію: «*ducentesimam auctionum Italiae remisit*» (Suet. Cal. 16). Діон Кассій теж говорить про відміну цього податку, але говорить про нього як про одинвідсотковий: «*τὸ τέλος τῆς ἑκατοστῆς κατέλυσεν*» (Dio Cass. 59.9.6).

Багато подібних прикладів є і щодо інших податків. Імператор Нерон важкі податки або відмінив, або зменшив: «*graviora vectigalia aut abolevit aut minuit*» (Suet. Nero 10). Зокрема, Тацит вказує, що Нерон відмінив якісь 2 % і 2,5 % збори та ще низку незаконно встановлених публіканами поборів (Tac. Ann. 13.51). Імператор Веспасіан звільнив одне з міст від подушного податку (Dig. 50.15.8.7). Імператор Доміціан звільнив солдат-ветеранів від усіх податків та торгових мит: *veterani milites omnibus vectigalibus* / *portitoribus publicis liberati immunes esse debent* (AE 1910, 75). Імператор Адріан дав багатьом містам звільнення від податків (NA, Nad. 21.7). Олександр Север передав непрямі податки місцевим общинам з цільовим призначенням для їх власного будівництва: «*vectigalia civitatibus ad proprias fabricas deputavit*» (NA, Alex. Sev. 21.1). Імператори могли вибачити громадянам чи окремим общинам борги перед скарбницею, як ми це бачимо на прикладі імператорів династії Антонінів: *remittendo sestertium novies / milies centena milia n(ummum) debitum fiscis* (ILS 309); *obsequium et fidem vestram remunerans omnia quaecumque sunt debita fis/calia frumentaria sive pecuniaria pendentium* (AE 1948, 109). На одному з барельєфів, який зберігся лише частково, зображено реалізацію едикту імператора Траяна, за яким мешканці провінцій звільнялися від несплачених податків. Ймовірно, ця сцена зображала публічне спалення боргових списків: імператор дає якийсь знак вищому магістрату зі свого супроводу; записи заборгованостей у вигляді диптихів – складених удвоє дерев'яних табличок, зносять

чоловіки, мабуть, урядові службовці (*apparitores*), складають у стос, який за наказом імператора мають підпалити [13, 24–25].

Імператори на свій розсуд не лише скасовували, але й запроваджували нові податки. Коли марнотратство Калігули спорожнило скарбницю, він запровадив «податки нові та нечувані» (*Vectigalia nova atque inaudita*) (Suet. Cal. 40). Податки Веспасіана були «нові і важкі» (*nova et gravia*). Оскільки період громадянських війн ускладнив фінансове становище держави, Веспасіану довелося вживати заходів для поповнення скарбниці. Він стягнув недоїмки, які Гальба свого часу пробачив, наклав нові важкі податки, збільшив і подекуди навіть подвоїв данину з провінцій. Подекуди прямі податки з провінцій зросли удвічі. Ще у 67 р., під час Істмійських ігор, імператор Нерон звільнив Грецію від прямих податків. Веспасіан це скасував. Як передає Філострат Афінський, Аполлоній Тіанський назвав цей крок уярмленням Греції, звинувачуючи засновника династії Флавіїв у тому, що він уявляє ніби перевершив Ксеркса, хоча насправді впав нижче за Нерона: «*Ἐδουλώσω τὴν Ἑλλάδα, ὡς φασί, καὶ πλεον μὲν οἶεи τι ἔχειν Ἑρξον, λέληθας δὲ ἔλαττον ἔχων Νέρωνος*» (Philostr. VA 5.41). Веспасіан, серед іншого, запровадив податок на громадські вбиральні. Показавши декілька золотих монет своєму сину Тіту, який критикував батька щодо цього податку, він промовив: «Поглянь, дитино, чи вони мають якийсь запах?» (*ἰδοῦ, τέκνον, εἴ τι ὀζουσιν*) (Dio Cass. 65.14.5; Suet. Ves. 16; 23). Сам Тіт наклав податок на іудеїв розміром дві драхми, які вони повинні сплачувати Капітолію замість того, що вони сплачували Єрусалимському храму (*φόρον δὲ τοῖς ὀπουδηποτοῦν οὖσιν Ἰουδαίοις ἐπέβαλεν δύο δραχμὰς ἕκαστον κελεύσας ἀνὰ πᾶν ἔτος εἰς τὸ Καπετώλιον φέρειν, ὡσπερ πρότερον εἰς τὸν ἐν Ἱεροσολύμοις νεὸν συνετέλουν*) (Joseph. BJ 7 (218).6.6). За правління Доміціана цей податок стягувався не лише з тих, хто відкрито визнавав себе прихильником іудаїзму, але й з тих, хто приховував своє походження, щоб не сплачувати цих коштів. Светоній згадує, що йому свого часу довелося спостерігати сцену прилюдного огляду прокуратором дев'яносторічного чоловіка, чи він, бува, не обрізаний (Suet. Dom. 12.2).

Як і у наш час, у Стародавньому Римі податки слугували не лише для наповнення доходної частини бюджету. Податкова політика стимулювала діяльність громадян, вигідну країні. Зо-

крема, держава намагалася не допустити неконтрольованого відпуску рабів на волю. Власникові раба було вигідніше раба продати, ніж звільнити. З напису із Рима, який датується 43/44 р., дізнаємося, що податок на відпуск раба на волю був більшим за податок на його продаж – 1/20 і 1/25 відповідно (*XX libertatis et XXV venal[ium]*) (ILS 203).

Висновки. Підсумовуючи, зазначимо, що зі встановленням системи принципату, поряд із державною скарбницею (*aerarium*) запроваджується власна скарбниця імператора (*fiscus*). Поступово прослідковується тенденція до збільшення надходжень фіску коштом ерарію. У 6 р. засновується військовий ерарій (*aerarium militare*), для поповнення якого було запроваджено п'ятивідсотковий податок на спадщину. Встановлення принципату не зменшило податків, окремі з них збільшуються і навіть запроваджуються нові. Проте система збору податків поліпшилась

Контроль за збором податків, як і контроль за державною скарбницею був у руках імператора, хоча теоретично сенат зберігав право контролю за ерарієм. Поступово функції публіканів переходять до імператорських чиновників та місцевих органів влади. Окрім податків, які поповнювали імперську скарбницю, були ще місцеві, збір яких належав до компетенції місцевої влади. Місцеві податки не були уніфіковані, відрізнялися залежно від території та платників податку. За принципату встановлення та скасування прямих чи непрямих податків зосереджується в імператорській адміністрації. Імператори на свій розсуд не лише скасовували старі податки, але й запроваджували нові. Податкова політика римського уряду була спрямована на заохочення громадян до діяльності, вигідної країні.

Перспективним напрямом подальшого дослідження проблеми може стати розгляд податкової політики римського уряду у період домінації.

Література

1. Петrenchко О. Суспільно-політичний розвиток Римської Імперії в I – на поч. III ст. н.е.: від «відновленої» Республіки до сенатської монархії / О. Петrenchко. – Львів : Видавничий відділ ЛНУ імені Івана Франка, 2009. – 396 с.

2. Ранович А. Восточные провинции Римской империи в I–III вв. / А. Ранович. – М. ; Л. : Изд-во АН СССР, 1949. – 262 с.
3. Ростовцев М.И. Общество и хозяйство Римской империи / М.И. Ростовцев ; пер. с нем. – СПб. : Наука, 2000. – Т. I. – 400 с.
4. Balleine C.F. The «Tributum Capitis» / C.F. Balleine // The Classical Review. – 1906. – Vol. 20. – № 1. – P. 51–53.
5. Boatwright M.T. Hadrian and the cities of the Roman Empire / M.T. Boatwright. – Princeton : Princeton University Press, 2000. – 244 p.
6. Brunt P.A. Princes and Equites / P.A. Brunt // The Journal of Roman Studies. – 1983. – Vol. 73. – P. 42–75.
7. Charlesworth M.P. Gaius and Claudius / M.P. Charlesworth // Cambridge Ancient History. Vol. 10. / eds. S.A. Cook, F.E. Adcock, M.P. Charlesworth. – Cambridge : Cambridge University Press, 1934. – P. 653–701.
8. Duncan-Jones R. Money and government in the Roman Empire / R. Duncan-Jones. – Cambridge : Cambridge University Press, 1998. – 300 p.
9. Garnsey P. The Roman Empire: economy, society and culture / P. Garnsey, R. Saller. – Berkeley : University of California Press, 1987. – 231 p.
10. Last H. The Fiscvs: A Note / H. Last // The Journal of Roman Studies. – 1944. – Vol. 34. – Issue 1–2. – P. 51–59.
11. Mattingly H. The Imperial Civil Service of Rome / H. Mattingly. – Cambridge : University Press, 1910. – 159 p.
12. Nipperdey K. Notes / K. Nipperdey // Tacitus Cornelius. Annales. – London : Francis & John Rivington, 1852. – 336 p.
13. Oko J. Mownica rzymska (Rostra romana) / J. Oko. – Wilno : skład Gł. w księgarni sw. Wojciecha, 1926. – 29 s.
14. Pulliam R. «Taxation in the Roman State» / R. Pulliam // The Classical Journal. – 1924. – Vol. 19. – № 9. – P. 545–553.
15. Sutherland C.H.V. Aerarium and fiscus during the Early Empire / C.H.V. Sutherland // The American Journal of Philology. – 1945. – Vol. 66. – № 2. – P. 151–170.

References

1. Petrechko, O. (2009). *Suspilno-politychnyi rozvytok Rymaskoi Imperii v I – na poch. III st. n.e.: vid «vidnovlenoi» Respubliki do senatskoi monarkhii [Socio-political development of the Roman Empire in the first – at the beginning of the third century A.D.: from «restored» Republic to the Senatae monarchy]*. Lviv: Vydavnychiy viddil LNU [in Ukrainian].
2. Ranovich, A. (1949). *Vostochnye provincii Rimaskoi imperii v I–III vv. [Eastern provinces of the Roman Empire in the 1st – 3rd centuries]*. Moskva; Leningrad: Izd-vo AN SSSR [in Russian].

3. Rostovtcev, M.I. (2000). *Obshchestvo i khoziaistvo Rimskoi imperii [Society and economy of the Roman Empire]*. (Vol. 1). Sankt-Peterburg: Nauka [in Russian].
4. Balleine, C.F. (1906). The «Tributum Capitis». *The Classical Review*, 20 (1), 51–53.
5. Boatwright, M.T. (2000). *Hadrian and the cities of the Roman Empire*. Princeton: Princeton University Press.
6. Brunt, P.A. (1983). Princes and Equites. *The Journal of Roman Studies*, 73, 42–75.
7. Charlesworth, M.P. (1934). Gaius and Claudius. In S.A. Cook, F.E. Adcock, M.P. Charlesworth (Eds.), *Cambridge Ancient History*, 10, 653–701. Cambridge: Cambridge University Press.
8. Duncan-Jones, R. (1988). *Money and government in the Roman Empire*. Cambridge: Cambridge University Press.
9. Garnsey, P., & Saller, R. (1987). *The Roman Empire: economy, society and culture*. Berkeley: University of California Press.
10. Last, H. (1944). The Fiscvs: A Note. *The Journal of Roman Studies*, 34 (1–2), 51–59.
11. Mattingly, H. (1910). *The Imperial Civil Service of Rome*. Cambridge: University Press.
12. Nipperdey, K. (1852). Notes. *Tacitus Cornelius. Annales*. London: Francis & John Rivington.
13. Oko, J. (1926). *Mownica rzymska (Rostra romana) [Roman rostrum (Rostra romana)]*. Wilno: skład Gł. w księgarni sw. Wojciecha [in Polish].
14. Pulliam, R. (1924). Taxation in the Roman State. *The Classical Journal*, 19 (9), 545–553.
15. Sutherland, C. (1945). Aerarium and Fiscus during the Early Empire. *The American Journal of Philology*, 66 (2), 151–170.

PETRECHKO Oleh – Doctor of Historical Science, Professor, Head of the World History and Special Historical Disciplines Department, Drohobych Ivan Franko State Pedagogical University (o.petrechko@ukr.net)

ORCID: orcid.org/0000-0002-5535-3730

DOI: <https://doi.org/10.24919/2312-2595.42.154123>

TAX POLICY OF THE ROMAN GOVERNMENT DURING THE PRINCIPATE

Abstract. *With the establishment of the Principate, in addition to the state treasury (aerarium), the Emperor's personal treasury (fiscus) was founded. There was a gradual increase in the revenue of the fiscus*

at the expense of the aerarium. In 6 AD a military aerarium militare was established and a 5 % inheritance tax was introduced to fill it. The establishment of the Principate did not reduce taxes; on the contrary, some of them increased and even some new ones were introduced. However, the tax collection system improved. Control over tax collection, as well as control over the national treasury was in the hands of the Emperor, although theoretically the Senate retained the right to control the aerarium. However, already during the reign of Augustus there was a practice that left no doubt that the Emperor had a decisive voice in matters of the national treasury. The funds available to the Senate were limited to direct tax revenues from provinces, which were subject to formal control by the Senate. If those revenues were insufficient, the aerarium was supplemented from the emperor's funds. The tax pressure on the population in the senatorial provinces was higher than in the imperial ones.

There were direct (tributa) and indirect (vectigalia) taxes in the Roman Empire. Direct taxes were collected by the governor of the province and his employees, while indirect taxes were collected by publicans (publicani), who used to be representatives of the ordo equester. Gradually, the imperial officials and local authorities began to perform the functions of the publicans. In addition to taxes that replenished the imperial treasury, there were also local taxes, which were the responsibility of local authorities. Local taxes were not unified; they varied on different territories and for different taxpayers.

During the period of the Principate, the establishment and abolition of direct or indirect taxes was empowered by the imperial administration. The Emperors, at their own discretion, not only abolished existing taxes, but also introduced new ones. The tax policy of the Roman government was intended to encourage citizens to engage in activities that would benefit the country. In particular, the government tried to prevent the uncontrolled release of slaves to freedom. It was more profitable for the slave's owner to sell the slave than to free him.

Key words: *Principate, tax, tax policy, aerarium, fiscus, aerarium militare.*